

Mariusz Kulik

Polacy w jednostkach Rosyjskiej Gwardii w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku

Niepodległość i Pamięć 19/1-4 (37-40), 37-53

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariusz Kulik

Instytut Historii PAN

Polacy w jednostkach Rosyjskiej Gwardii w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku

Na przełomie XIX i XX wieku Warszawa była siedzibą rosyjskich władz administracyjnych i wojskowych. Mieścił się tu sztab rosyjskiego Warszawskiego Okręgu Wojskowego, jednego z ważniejszych w carskiej Rosji, którego liczebność wynosiła około 7000-8000 oficerów i 250 000-260 000 szeregowych¹.

W skład wojsk Okręgu wchodziło pięć korpusów armijnych, wojska forteczne i wojska rezerwowe. Były one rozlokowane głównie na prawym brzegu Wisły, co było związane z ówczesnymi rosyjskimi planami wojennymi. Wśród wielu oddziałów wojskowych stacjonujących w Warszawskim OW były także jednostki Gwardii:

- 3. Dywizja Piechoty Gwardii – w skład której wchodziły: Litewski Pułk Gwardii, Keksholmski Pułk Gwardii, Petersburski Pułk Gwardii i Wołyński Pułk Gwardii, każdy złożony z czterech batalionów (cztery kompanie w batalionie);
- 3. Brygada Artylerii Gwardii – złożona z dziewięciu (sześciu przed wybuchem I wojny światowej) baterii artylerii;
- Samodzielna Brygada Kawalerii Gwardii – złożona z Jego Cesarskiej Mości Pułku Ułanów i Grodzieńskiego Pułku Huzarów Gwardii, każdy składający się z sześciu szwadronów;
- 3. Bateria Artylerii Konnej Gwardii.

Wymienione oddziały wchodziły w skład Korpusu Gwardii, którego dowództwo i pozostałe jednostki stacjonowały w Petersburgu. Z czasem podległość ta uległa zmianie i na przełomie XIX i XX wieku Brygadę Kawalerii Gwardii włączono do II Korpusu Kawaleryjskiego, a od 1902 r. – do I Korpusu Kawaleryjskiego.

¹ Szerzej zob. A. Dobroński, *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1976, t. XX; M. Kulik, *Warszawski Okręg Wojskowy Rosyjskiej Cesarzkiej Armii w latach 1894-1914*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 4/2008.

W 1910 r. w wyniku zmian rosyjskich planów wojennych i po wycofaniu części wojsk z Warszawskiego OW, oddziały Gwardii zostały przydzielone do XIX Korpusu Armijnego, a w 1913 r. – do XXIII Korpusu Armijnego².

Wszystkie wymienione jednostki Gwardii skierowano do Warszawy w 1863 r., gdzie stacjonowały do wybuchu I wojny światowej. Zajmowały one koszary w różnych rejonach miasta: sztab 3. Dywizji Piechoty Gwardii – ulica Wilcza 66, Litewski Pułk Gwardii – ulica Marszałkowska 26, Keksholmski Pułk Gwardii – Mokotów, Petersburski Pułk Gwardii – ulica Konwiktorska 3, Wołyński Pułk Gwardii – Nowolipie 2, Sztab Samodzielnej Brygady Kawalerii Gwardii – ulica Polna 6, koszary pułków kawalerii znajdowały się w Łazienkach, 3. Brygady Artylerii Gwardii – ulica Koszykowa, 3. Bateria Artylerii Konnej Gwardii – ulica Wilcza 5³. Niekiedy siedziby sztabów ulegały zmianie, co można prześledzić w wydawanych wówczas oficjalnych „adresach-kalendarzach”.

Stan etatowy jednostek Gwardii Rosyjskiej stacjonujących w Warszawie, w pełnym rozwinięciu (czasu wojny) wynosił 455 oficerów i 22 900 szeregowych⁴. W czasie pokoju oddziały te były rozwinięte do tzw. stanów wysokich (jeden z trzech stanów rozwinięcia jednostek wojskowych), co było charakterystyczne dla nadgranicznych okręgów wojskowych. W poszczególnych oddziałach i związkach taktycznych średnia liczebność w 1900 r. wynosiła: 3. Dywizja Piechoty Gwardii – 9553 (sztab dywizji – 15, Litewski Pułk Gwardii – 2351, Keksholmski Pułk Gwardii – 2411, Petersburski Pułk Gwardii – 2392, Wołyński Pułk Gwardii – 2384), Brygada Kawalerii Gwardii – 2203 (sztab brygady – 29, Jego Cesarskiej Mości Pułk Ułanów Gwardii – 1114, Grodzieński Pułk Huzarów Gwardii – 1060), 3. Brygada Artylerii Gwardii – 1529, 3 bak – 180, 3. Lotny Park Artyleryjski Gwardii – 86. Razem – 13 551 szeregowych⁵.

² *Kratkoje rospisanije suchoputnych wojsk po 1-je siewralia 1911 goda*, St. Petersburg 1911, s. 4, 214–232; Carlowitz-Maxen, *Einteilung und Dislokation der Russischen Armee und Flotte*: Oktober 1912, Berlin 1912, s. 18–22; April 1913, Berlin 1913, s. 18–22; K. A. Zalesskij, *Pierwaja mirowaja wojna. Biograficzeskij enciklopediczeskij słowar*, Moskwa 2000, s. 483–529.

³ *Adres-Kalendar g. Warszawy na 1914 god*, Warszawa 1914, s. 43–52.

⁴ Zob. *Sztaty ruskich reguliarnych diejstwujuszczich, riezernnych wojsk, opolczienija i wojskowych uprawlienji i uczrieżdienji, so wsiemi wosposliedowawszimi k nim dopolnienijami po april 1878 goda*, Sanktpietierburg 1878, s. 237–241, 261–268, 323–333.

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej AP Lublin), Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Wojskowo-Policyjny, Referat II – buchalteryjny (dalej RGL WP II), 1900: 31, *Priказы wojskam Warszawskago*

Liczebność oddziałów Gwardii co roku jesienią zmniejszała się, co było spowodowane wprowadzonym w 1874 r. w Rosji obowiązkiem powszechnej służby wojskowej. Po szkoleniu poligonowym, które odbywało się w miesiącach letnich, ok. 20% żołnierzy z każdej jednostki przechodziło do rezerwy. Zmniejszony stan osobowy jednostek utrzymywał się przez miesiące jesienne, by po przybyciu rekrutów osiągnąć w grudniu poprzednią wielkość.

Liczebność korpusu oficerskiego jednostek Gwardii stacjonujących w Warszawie wynosiła około 500 osób (w 1909 r. było to 474 oficerów, w tym: 3. Dywizja Piechoty Gwardii – 309, 3. Brygada Artylerii Gwardii – 63, Brygada Kawalerii – 98, 3. Bateria Artylerii Konnej Gwardii – 4)⁶. Jednak nie była ona stała, a stan faktyczny w poszczególnych jednostkach nie zawsze był zgodny ze stanem etatowym. Wahał się on między wielkościami wyznaczonymi przez stany etatowe czasu pokoju i czasu wojny, np. w 1910 r. w Petersburskim Pułku Gwardii było 83 oficerów, podczas gdy jego stan etatowy wynosił 69 oficerów⁷. W tym samym roku w Wołyńskim Pułku Gwardii było 66 oficerów, przy stanie etatowym 69 oficerów⁸.

Liczba oficerów w 3. Dywizji Piechoty Gwardii w 1909 r.

Stopień	Setabi	Litewski	Keksholmski	Petersburski	Wołyński	Razem
General lejtnant	1	pp	pp	pp	pp	1
General major	2		1	1	1	5
Pułkownik	1	6	6	6	8	27
Podpułkownik		1				1
Kapitan	1	15	16	13	15	60

Wojennago Okruga (dalej Prikaz wojskam WWO) za 1900 g., *Wiedomost' o czislie bolnych, umieraszch i wykluaczonych po boliezni czinow wojsk Warszawskago Wojennago Okruga* za poszczególne miesiące 1900 roku.

⁶ *Obszczij spisik oficerskim czinam Russkoj Imperatorskoj armii. Sostawlien po 1-je janwaria 1909 g., Sankt-Pietierburg, 1909.*

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Jednostki Warszawskiego Okręgu Wojskowego (dalej Jednostki WOW), sygn. 20. *Spisok (po starszinstwu w czinach) generalam, sztab i ober-oficeram i klassnym czinownikam Lejb-gwardii S.-Peterburgskago Korolia Fridricha Wilgelma III polka k 15-mu nojabria 1910 goda.*

⁸ *Ibidem*, sygn. 19. *Spisok (po starszinstwu w czinach) generalam, sztab i ober-oficeram i klassnym czinownikam Lejb-gwardii Wołynskago polka k 1-mu... 19 [10] goda.*

Sztabś-kapitan		19	15	17	22	73
Porucznik	1	21	15	12	5	54
Podporucznik		24	19	28	17	88
Razem	6	86	72	77	68	309

Źródło: *Obszczij spisok oficerskim czynam Russkoj Imeratorskoj Armii. Sostawlien po 1-je janwaria 1909 g.*, St. Pietierburg 1909.

Po upadku powstania styczniowego w armii rosyjskiej wprowadzono szereg ograniczeń dla osób wyznań innych niż prawosławne. W jednostce wojskowej (pułk, samodzielny batalion) musiało być co najmniej 70% żołnierzy wyznania prawosławnego. Pozostałe 30% osób mogło być przedstawicielami innych wyznań. Oficerowie katolicy lub mający żony katoliczki, mogli stanowić nie więcej niż 20% korpusu oficerskiego i urzędniczego danej jednostki wojskowej. To ograniczenie funkcjonowało w piechocie (pułki gwardii, grenadierów i piechoty), kawalerii i artylerii. Obejmowało ono także wolonariuszy, junkrów i podchorążych. W Warszawskim OW, twierdzach znajdujących się w europejskiej części Rosji i na Kaukazie, oficerowie katolicy nie mogli zajmować wyższych stanowisk dowódczych, włączając w to dowódców samodzielnych jednostek (a także dowódców baterii artylerii) i wyższej administracji wojskowej⁹.

W przypadku, gdy etat pułku wynosił 69 oficerów, około 50 osób było wyznania prawosławnego, a około 20 mogło być innych wyznań, w tym nawet 13 katolików. Kryterium wyznaniowe nie było równoznaczne z kryterium narodowościowym, ponieważ wśród katolików byli także przedstawiciele innych narodowości np. Polacy, Litwini czy Niemcy. Podobnie Polaków można odnaleźć wśród protestantów, prawosławnych czy muzułmanów. Wśród przedstawicieli wyznań nieprawosławnych, często faworyzowano protestantów, co jest widoczne w składzie osobowym korpusu oficerskiego Gwardii, szczególnie zaś wśród dowódców wyższego szczebla.

⁹ P. A. Zajonczkowski, *Samodierżawije i russkaja armija na rubieżu XIX i XX stoletij*, Moskwa 1973, s. 199-202; J. Wojtasik, *Wojskowość polska w latach 1864–1914*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 49; S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus*, Moskwa 1993, s. 276; L. J. Gorizontow, *Paradoksy Impierskoj politiki: Poliaki w Rossii i russkije w Polsce*, Moskwa 1999, s. 224-237.

W rzeczywistości oficerów nieprawosławnych w oddziałach Gwardii było mniej niż pozwalały na to obowiązujące przepisy. Według nielicznych zachowanych w Polsce dokumentów w 1910 r. w Petersburskim Pułku Gwardii na 83 oficerów, 8 (9,6%) było wyznań nieprawosławnych (5 katolików, 2 ormian i protestant)¹⁰. Analogicznie było w Wołyńskim Pułku Gwardii, gdzie na 66 oficerów było ich tylko 3 (4,5%) i wszyscy byli protestantami¹¹.

Wśród oficerów Gwardii Rosyjskiej stacjonujących w Warszawie byli także Polacy, a ich liczba nie wykraczała ponad przeciętną. Zgodnie z dostępnymi statystykami w rosyjskim korpusie oficerskim w 1887 r. było około 2900 (9%) Polaków na około 32 000 oficerów¹², w 1912 r. było to 2525 (5,4%) na około 48 600 oficerów¹³.

Z powodu niepełnych informacji, nie zawsze można określić precyzyjnie narodowości opisywanych osób. Na polskie pochodzenie mogą wskazywać: nazwisko, imię (niekiedy zniekształcone), imię ojca, wyznanie (przeważnie katolickie). W grupie tej były też osoby, które deklarowały polskie pochodzenie i służyły później w Wojsku Polskim.

Na przełomie XIX i XX wieku wśród oficerów Gwardii co najmniej 31 mogło mieć polskie pochodzenie. Byli to Paweł, Piotr i Stanisław Abakanowiczowie s. Konstantego, Mikołaj Benua [Benoit] s. Mikołaja, Antoni Błęszyński s. Stanisława, Bolesław Bojarski s. Joachima, Franciszek Marceli Bokszczanin s. Wincentego, Włodzimierz Bokszczanin s. Franciszka, Tadeusz Bylewski s. Zygmunta, Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski s. Ludwika, Filip Stanisław Dubiski s. Józefa, Eugeniusz de Henning-Michaelis s. Michała, Ferdynand Jan Jahimowski s. Augustyna, Konstanty Jahimowski s. Augustyna, Edward Kastellaz [Castellaz] s. Rene, Kazimierz Aleksander Klej s. Jana, Mikołaj Konstanty Kojzewski s. Sylwestra, Daniel Konarzewski s. Alberta, Julian i Józef Kopytyńscy s. Juliana, Aleksander Kowalewski s. Wiktora, Józef Leśniewski s. Aleksandra, Stanisław Morzycki s. Michała, Adam Nowosilski s. Franciszka, Leonard Skierski s. Henryka, Antoni Symon s. Piotra, Bronisław Wiersocki s. Adama, Mikołaj

¹⁰ AGAD, Jednostki WOW, sygn. 20.

¹¹ *Ibidem*, sygn. 19.

¹² Y. Z. X., *Armia rosyjska. Studium militarne napisal były oficer sztabu wojsk austro-węgierskich* Y. Z. X., Kraków 1887, s. 25.

¹³ S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij...*, *op. cit.*, s. 354.

Witwicki s. Karola, Leopold Olgierd Zapolski-Downar s. Wincentego, Jan Zarako-Zarakowski s. Jana, Aleksander Żabczyński s. Aleksandra¹⁴.

Wyznania katolickiego był także Andrzej Junczys s. Jana, jednak jego pochodzenie nie musiało być polskie.

Zdecydowana większość z nich była katolikami i tylko Eugeniusz de Henning Michaelis i Leonard Skierski byli protestantami. W przypadku dwóch osób nie można jednoznacznie określić wyznania, ale prawdopodobnie byli to katolicy (Piotr Abakanowicz i Włodzimierz Bokszczanin).

Większość wymienionych oficerów urodziła się w Królestwie Polskim lub zachodnich guberniach Cesarstwa i pochodziła z rodzin ziemiańskich. Prawie wszyscy ukończyli korpusy kadetów, a tylko jeden otrzymał domowe wykształcenie. Zdecydowana większość z nich ukończyła wojskowe szkoły piechoty, natomiast pojedyncze osoby ukończyły szkoły o innym profilu kształcenia – kawalerii, inżynierii lub artylerii. Tylko jedna osoba ukończyła akademię wojskową. W omawianej grupie liczebność absolwentów poszczególnych szkół przedstawiała się następująco:

Szkoły piechoty: 1. Pawłowska – 4, 2. Konstantynowska – 7, 3 Aleksandrowska – 2;

Szkoły junkrów: warszawska – 6, kijowska – 1, odeska – 1.

Nikołajewska Szkoła Inżynieryjna – 1.

Nikołajewska Szkoła Kawalerii – 2.

Michajłowska Szkoła Artylerii – 2.

Nikołajewska Akademia Sztabu Generalnego – Eugeniusz de Henning-Michaelis.

Oficerami Gwardii mogli zostać tylko najlepsi absolwenci uczelni wojskowych – tzw. absolwenci I kategorii, którzy na egzaminach końcowych uzyskali średnią ocen co najmniej 8, w 12-stopniowej skali (najniższa ocena 1, najwyższa 12). W 1888 r. zwiększono wymagania i absolwenci chcący wstąpić do oddziałów Gwardii musieli uzyskać średnią ocen co najmniej 11¹⁵.

¹⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej CAW), Akta personalne generałów: Tadeusza Bylewskiego, sygn. Ap. 9679; Edwarda Castellaz, sygn. Ap. 5388; Bronisława Czarnota de Bojary Bojarskiego, sygn. Ap. 9670; Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224; Adama Nowosiłskiego, sygn. 1548; Leonarda Skierskiego, sygn. Ap. 17916, 30524; Antoniego Symona, sygn. Ap. 19899; Jana Zarako-Zarakowskiego, sygn. Ap. 3433; Aleksandra Żabczyńskiego, sygn. Ap. 8022.

¹⁵ Swod Wojennych Postanowienji 1869 g. (dalej SWP 1869), ks. XV, art. 333; J. Gałuszko, A. Koliensnikow, *Szkoła Rossyjskiego Oficerstwa. Istoriczeskij sprowacznik*, Moskwa 1993, s. 151.

Przed opuszczeniem uczelni wojskowej słuchacze otrzymywali dwie listy. Na jednej byli umieszczeni absolwenci w zależności od uzyskanej oceny średniej, na drugiej zaś był wykaz wakatów w poszczególnych jednostkach wojskowych. Pierwsza lista była opracowana w szkole, natomiast druga – przysyłana ze Sztabu Generalnego. Oficjalny rozdział miejsc pracy odbywał się w sali głównej (*aktowyj zał*) w obecności komendanta uczelni i wszystkich absolwentów¹⁶.

Oddziały Gwardii znajdowały się najwyżej w hierarchii prestiżu wojskowego i dlatego te jednostki były wybierane jako pierwsze. Na korzyść tego wyboru miały wpływ również inne czynniki takie jak:

- stacjonowanie jednostek Gwardii w największych miastach Cesarstwa Rosyjskiego: Petersburgu i Warszawie,
- skrócona ścieżka awansowa, ponieważ w Gwardii, zgodnie z obowiązującą tabelą rang, nie było niektórych stopni wojskowych (major i podpułkownik), co skracało czas awansowania na wyższe stopnie wojskowe i stanowiska dowódcze:

VI	Pułkownik	Pułkownik
VII	Podpułkownik	Kapitan Rotmistrz
VIII	Major (zniesiony w 1884 r.)	Sztabi-kapitan Sztabi-rotmistrz
IX	Kapitan	Porucznik
X	Sztabi-kapitan	Podporucznik
XI		
XII	Porucznik	Chorągły Kornet
XIII	Podporucznik	"
XIV	Chorągły	"

¹⁶ *Ibidem*, s. 150.

- wyższe zaszeregowanie stopni wojskowych w Tabeli, co wiązało się z wyższym żołdem.

Prawie wszyscy wymienieni oficerowie rozpoczęli zawodową służbę wojskową w oddziałach Gwardii. Adam Nowosilski był nawet prymusem Konstantynowskiej Szkoły Wojskowej w 1879 r., co umożliwiło mu służbę w Wołyńskim Pułku Gwardii¹⁷. Tylko Tadeusz Bylewski wcześniej służył w jednostce linowej – 69. Pułk Piechoty.

Zgodnie z obowiązującymi w armii rosyjskiej przepisami umożliwiano krewnym służbę w jednym pułku. Motywowano to wzajemnym wspieraniem się oraz integracją korpusu oficerskiego danej jednostki. Z możliwości tej korzystało wielu oficerów, w tym i Polaków służących w Gwardii. Na przełomie XIX i XX wieku można odnaleźć kilka przykładów krewnych służących w tej samej jednostce. Byli to m. in.: Paweł, Piotr i Stanisław Abakanowiczowie – w Wołyńskim Pułku Gwardii (1890-1897), Ferdynand i Konstanty Jahimowscy w Petersburskim Pułku Gwardii, Julian i Józef Kopytyńscy w Petersburskim Pułku Gwardii. Niekiedy w tej samej jednostce wojskowej służyli, być może w ramach tradycji rodzinnej, ojciec i syn. Prawdopodobnie było tak w przypadku Franciszka i Włodzimierza Bokszczaninów z Litewskiego Pułku Gwardii oraz Ludwika i Bronisława Czarnotów de Bojary Bojarskich¹⁸.

Zgodnie z ówczesną praktyką kadrową, w tej samej jednostce wojskowej służono przez kilkanaście lat. Zmiana miejsca służby mogła nastąpić w momencie awansowania na wyższy stopień wojskowy i przeniesienia na stanowisko służbowe wymagające wakatu. W oddziałach Gwardii awans na sztabs-kapitana (sztabs-rotmistrza), kapitana (rotmistrza) i pułkownika, odbywał się wyłącznie na wakaty z zachowaniem kryterium starszeństwa¹⁹. Z grupy omawianych oficerów krócej służył tylko Adam Nowosilski – 4 lata. W 1883 r., będąc w kasynie oficerskiej, w czasie rozmowy przyznał rację studentom polskim, a nie kuratorowi Aleksandrowi Apuchtinowi, rusefikującemu w tym czasie system szkolnictwa w Królestwie Polskim. Opinię taką uznano za nieliczącą ze stanowiskiem oficera Gwardii Rosyjskiej

¹⁷ CAW, Akta personalne gen. Adama Nowosilskiego, sygn. Ap. 1548.

¹⁸ Rossijskij Gosudarstwennyj Wojenno-Istoriczeskij Archiw w Moskwie (dalej RGWIA), fond 3548, op. 1, d. 109; CAW, Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski, sygn. Ap. 9670.

¹⁹ SWP 1869, ks. VII, art. 277-281.

i przeniesiono go z Wołyńskiego Pułku Gwardii (stacjonujący w Warszawie) do 115. Pułku Piechoty (stacjonujący w Rydze)²⁰.

Prawie wszyscy oficerowie polskiego pochodzenia jeszcze w Gwardii awansowali do stopnia pułkownika, a jeden do stopnia generała-majora (Henryk Konarzewski). W pułkach zajmowali wszystkie dozwolone przepisami stanowiska, do dowódcy batalionu włącznie. W przypadku awansu na stopień pułkownika musiał istnieć wakat na stanowisku dowódcy batalionu. Awansowano wg kryterium starszeństwa w danej randze (w tym wypadku kapitana), biorąc pod uwagę wszystkich pułkowników w dywizji. Brak wakatu w macierzystym pułku powodował przeniesienie do innego pułku w ramach tej samej dywizji. Niektórzy po otrzymaniu awansu na stopień pułkownika byli przenoszeni do innych pułków, np. Paweł Abakanowicz z Wołyńskiego do Litewskiego Pułku Gwardii, Bolesław Bojarski z Petersburskiego do Keksholmskiego Pułku Gwardii, a Tadeusz Bylewski z Litewskiego do Petersburskiego Pułku Gwardii.

Stopień pułkownika otrzymywano po 20 (19-27) latach służby, a generała-majora około 30 latach (27-37). W obu przypadkach zdarzały się odstępstwa od reguły, gdy rangi te otrzymywano po dłuższym czasie służby.

Czas służby (w latach), po którym oficerowie polskiego pochodzenia awansowali na wyższe stopnie wojskowe

	Pułkownik	Generał-major	Generał-łajtant
Paweł Abakanowicz	21	32	
Stanisław Abakanowicz	21	27	
Bolesław Bojarski	27	27	
Tadeusz Bylewski	27	28	
Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski	19	31	35
Edward Kastełlar	21	29	
Józef Leźniowski	21	28	
Leonard Skierski	19	27	
Antoni Sydon	22	32	36
Jan Zarońc-Zarokowski	22	18	36

²⁰ CAW, Akta personalne gen. Adama Nowosiłskiego, sygn. Ap. 1548.

W 1900 r. w 3. Dywizji Piechoty Gwardii oficerów-katolików na stanowiskach dowódczych było: 4 pułkowników – dowódców batalionów (25%) i 8 kapitanów dowódców kompanii (12%). Wszystkich pułkowników w dywizji było 24, a katolików – 7 (29%). Taka ich liczba najprawdopodobniej jest związana z obowiązującym sposobem awansowania na wymieniony stopień wojskowy (pułkownika), gdzie wymagano wakatu i starszeństwa w posiadanym stopniu wojskowym. Obowiązywało również kryterium wyznaniowe, które przy awansowaniu preferowało osoby wyznania prawosławnego.

Liczba dowódców batalionów i kompanii w 3. Dywizji Piechoty Gwardii w 1900 r.

	Litewski Pułk Gwardii	Keksholmski Pułk Gwardii	Petersburski Pułk Gwardii	Wołyński Pułk Gwardii
Dowódca batalionu	1 na 4	1 na 4	1 na 4	2 na 4
Dowódca kompanii	2 na 17	1 na 17	5-6 na 17	-
Razem	4	2	6-7	3

Na przełomie XIX i XX wieku w jednostkach Gwardii często jeden dowódca batalionu był katolikiem. Bardzo rzadko zdarzało się by liczba ta była większa, ale w 1909 r. w Petersburskim Pułku Gwardii na 5 pułkowników aż 4 było katolikami (80%): Bylewski, Kopytyński (Julian), Leśniewski i Żabczyński²¹. Był to przypadek bardzo rzadki w skali całej armii rosyjskiej tego okresu.

W opisywanej grupie oficerów najwyższe stanowisko w wojskach Gwardii zajmował gen. mjr Daniel Konarzewski, który był dowódcą Petersburskiego Pułku Gwardii (1880-1887), a później dowódcą 2. Brygady/ 3. Dywizji Piechoty Gwardii (1887-1890)²².

Pozostali oficerowie polskiego pochodzenia zajmowali niższe stanowiska służbowe, ale prawie wszyscy wymienieni byli dowódcami kompanii, a następnie batalionów.

²¹ AGAD, Jednostki WOW, sygn. 20; *Spisok polkownikam po starszinstwu. Sostawlien po 1-je nojabria 1909 g.*, S.-Pietierburg 1909.

²² *Spisok generalam po starszinstwu. Sostawlien po: 1.01.1885, S. Pietierburg 1885, s. 513; 1.09.1888, S. Pietierburg 1888, s. 459; 1.01.1891, S. Pietierburg 1891, s. 442; 1.09.1891, s. 406; 1.09.1896, S. Pietierburg, s. 277.*

Litewski Pułk Gwardii: Paweł Abakanowicz (1897-1903), Tadeusz Bylewski (1901-1907), Julian Kopytyński (1904), Stanisław Morzycki (1887-1904), Antoni Symon (1881-1908)²³.

Keksholmski Pułk Gwardii: Antoni Błeszyński (1876-1905), Konstanty Jahimowski (1905-1913), Kazimierz Klej (1872-1896), Bronisław Wiersocki (1883-1909) i Andrzej Junczys (1891-1900)²⁴;

Petersburski Pułk Gwardii: Tadeusz Bylewski (1907-1914), Eugeniusz de Henning-Michaelis (1893 w ramach zaliczenia praktyk dowódczych na stanowisku dowódcy kompanii i batalionu), Konstanty Jahimowski (1898-1905), Mikołaj Konstanty Kojszewski (1892-1900), Julian Kopytyński (1884-1904-1909), Józef Leśniewski (1886-1913), Mikołaj Witwicki (1898-1905), Leopold Olgierd Downar-Zapolski (1910), Aleksander Żabczyński (1884-1914)²⁵.

Wołyński Pułk Gwardii: Paweł Abakanowicz (1890-1897), Piotr Abakanowicz (1891), Stanisław Abakanowicz (1890-1904), Franciszek Marceli Bokszczanin (1895-1900), Filip Stanisław Dubiski (1881-1907), Edward Kastellaz (1876-1903), Adam Nowosiłski (1879-1883), Antoni Symon (1903-1908), Jan Zarako-Zarakowski (1901-1904)²⁶.

Jego Cesarskiej Mości Pułk Ułanów: Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski (1876-1900) i Mikołaj Benua (1894-1904)²⁷.

3. Brygada Artylerii Gwardii: Aleksander Kowalewski (1900-1914), Leonard Skierski (1887-1914)²⁸.

Po odejściu z Gwardii oficerowie otrzymywali przeważnie awans na stanowisko dowódcy pułku. W większości były to jednostki stacjonujące w innych okręgach wojskowych.

²³ *Ibidem*: 1.07.1914; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1908 god*

²⁴ *Spisok generalam...* 1.07.1906, S.-Pietierburg 1906; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1908 god.*

²⁵ CAW, Akta personalne generałów: Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224; Aleksandra Żabczyńskiego, sygn. Ap. 8022; *Spisok generalam...*: 1.1.1905, S.-Pietierburg 1905; 1.07.1906; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1914 god*; *Polski Słownik Biograficzny*.

²⁶ CAW, Akta personalne generałów: Tadeusza Bylewskiego, sygn. Ap. 9679; Edwarda de Castellaz, sygn. Ap. 5388; Filipa Stanisława Dubisskiego, sygn. VM-17/1059; Adama Nowosiłskiego, sygn. Ap. 1548; Antoniego Symona, sygn. Ap. 19899; Jana Zarako-Zarakowskiego, sygn. Ap. 3433; *Spisok generalam...*: 1.07.1906, 1.07.1907, cz. I; 1914; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909 r.; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1914 god.*

²⁷ CAW, Akta personalne gen. Bronisława Bojarskiego Czarnoty, sygn. Ap. 9670; *Spisok generalam...*: 1.07.1907, S.-Pietierburg 1907, 1914, S.-Pietierburg 1914; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909 r.; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1904 god.*

²⁸ CAW, Akta personalne gen. Aleksandra Kowalewskiego, sygn. Ap. 16492; Leonarda Skierskiego, sygn. Ap. 17916, 30524; *Spisok polkownikam...* 1.11.1909 g.; *Adres-Kalendar g. Warszawy na: 1894-1914 god.*

Jednostki wojskowe, którymi dowodzili oficerowie polskiego pochodzenia po awansie na stanowisko dowódcy pułku

	Pułk	Lata	Okręg wojskowy
Paweł Abakanowicz	75 pp	1903-1907	Kijowski
Stanisław Abakanowicz	58 pp	1904-1907	Odesski
Mikołaj Benua	36 p. huz.	1906-1907	Kijowski
Antoni Bleszyński	278 pp	1905-1906	Odesski
Bolesław Bojarski	176 pp	1906-1909	Kijowski
Franciszek Bokszczański	61 pp	1899-1904	Warszawski
Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski	9 p. drag.	1901-1907	Kijowski
Filip Stanisław Dubiński	5 Zachodniosyberyjski bs	1907-1908	Turkietański
Edward Kastellat	6 ps.	1902-1905	Warszawski
Julian Kopytyński	93 pp	1910-1915	Petersburski
Józef Leńkowski	82 pp	1913	Kaukaski
Stanisław Morzycki	276 pp	1904-1906	Odesski
Antoni Symon	19 pp	1908-1913	Kijowski
Mikołaj Witwicki	114 pp	1904-1909	Wileński
Jan Zarako-Zarakowski	283 pp	1904-1905	Kazański, Daleki Wschód

Przełożeni przeważnie wysoko oceniali kwalifikacje Polaków służących w oddziałach Gwardii. Świadczą o tym otrzymywane nagrody i odznaczenia, a niekiedy także awanse na wyższe stopnie wojskowe i stanowiska służbowe. Bardzo dobre opinie zebrał płk Symon, który w 1908 r. był pełniącym obowiązki dowódcy Wołyńskiego Pułku Gwardii²⁹.

Mimo tego, że pensja gwardzisty była wyższa niż oficerów liniowych, mieli oni także większe wydatki. Były one powodowane dużymi kosztami utrzymania, ale znaczenie miał też specyficzny tryb życia, którego oczekiwano po gwardzistach. W oddziałach Gwardii służyło wielu przedstawicieli szlachty, rodów książęcych i wielkksiążęcych. Powodowało to powstanie stereotypu gwardzisty, który nie zawsze pokrywał się z rzeczywistością.

W kilku przypadkach budżet domowy mogły podnieść nagrody otrzymywane za jakość wyszkolenia podwładnych lub indywidualne osiągnięcia. Takie nagrody otrzymywali kilkakrotnie Aleksander Żabczyński i Józef Leśniewski. Sumy te były niemałe i wynosiły w zależności od zajętego miejsca 100 - 200 rubli, a nawet 250 rubli³⁰.

Oficerowie Gwardii otrzymywali mieszkania służbowe. Znajdowały się one w budynkach rządowych lub na terenie koszar. W niektórych przypadkach mogły to być również mieszkania wynajmowane od właścicieli prywatnych. Wielkość mieszkań była uzależniona od posiadanego stopnia wojskowego, zajmowanego stanowiska służbowego oraz możliwości garnizonu. Lokale te znajdowały się w różnych miejscach Warszawy, z reguły w pobliżu koszar, w których służyło. Omawiana grupa Polaków zajmowała kwatery przy następujących ulicach: Agrykoli (Czarnota de Bojary Bojarski), Alejach Jerozolimskich (Jahimowski K., Kastellaz, Żabczyński), Grodzkiej (Żabczyński), Hożej (Żabczyński), Konwiktorskiej (Kojszewski), Koszykowej (Benua [Benoit], Bokszczanin F., Dubicki, Kopytyński J.), Lesznie (Bokszczanin Franciszek), Marszałkowskiej (Bokszczanin W., Kopytyński J., Skierski, Symon), Mokotowskiej (Abakanowicz S., Kopytyński (Julian), Zarako-Zarakowski), Moniuszki (Skierski), Nowoaleksandyjskiej [obecnie Puławska] (Bojarski B., Bylewski, Jahimowski K., Wiersocki), Nowogrodzkiej (Kastellaz,

²⁹ CAW, Akta personalne gen. Antoniego Symona, sygn. Ap. 19 899.

³⁰ CAW, Akta personalne generałów: Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224; Aleksandra Żabczyńskiego, sygn. Ap. 8022.

Leśniewski), Nowowiejskiej (Błęszyński, Kopytyński Józef), Pięknego (Bokszczanin W., Skierski), Wiejskiej (Czarnota de Bojary Bojarski), Wilczej (Abakanowicz S.), Żelaznej (Błęszyński), Żurawiej (Dubicki), koszary Ujazdowskie (Abakanowicz P., Bojarski, Morzycki).

Zmiana miejsca zamieszkania była uzależniona od różnych czynników, do których między innymi należały obowiązujące normy kwaterunkowe. Wraz z awansem na wyższe stanowisko służbowe, oficerowi przysługiwała większa liczba pokoi³¹.

Normy mieszkaniowe obowiązujące oficerów armii rosyjskiej w 1894 r.

Stanowisko	Liczba pokoi	Pomieszczenia gospodarcze (kuchnia)	Szopa	Miejsca dla koni w stajni	Powierzchnia, w sążniach ²
Dowódca brygady	7	2	1	5	50 (227 m ²)
Dowódca pułku	6	2	1	5	42 (190,7 m ²)
Sztab-oficer w pułku	4	2	1	3	26 (118 m ²)
Dowódca roty	3	1	–	2	17 (77,1 m ²)
Ober-oficer	2	1	–	1	7,5 (34 m ²)

Specjalne przepisy regulowały też życie prywatne oficerów. Mieli oni zakaz zawierania związków małżeńskich przed ukończeniem 23 roku życia, a chcąc uczynić to przed upływem 28 lat musieli mieć określony dochód i uskładany tzw. kapitał. Dopiero po osiągnięciu tego wieku oficerowie mogli zawierać związki małżeńskie bez większych przeszkód formalnych. Jednymi z warunków stawianych żonie oficera były: dobre pochodzenie, posiadana opinia oraz akceptacja (jej) przez dowódcę jednostki i rodziny pozostałych oficerów. Przyszła żona oficera nie mogła być też rozwódką³². Większość z wymienionych Polaków służących w oddziałach rosyjskiej Gwardii była żonata z Polkami wyznania rzymskokatolickiego. Tego samego wyznania były również wychowywane w tych rodzinach dzieci. Dzieckiem pochodzącym z takiej właśnie rodziny był znany aktor filmowy okresu międzywojennego Aleksander Żabczyński, syn generała Aleksandra Żabczyńskiego.

³¹ AP Lublin, RGL WP II, 1894: 84, Prikaz po Wojskiemu Wiedomstwu No 70, 30 marca 1894 r.

³² SWP 1869, kn. VIII, st. 944-946; S. W. Wołkow, *Russkij...*, *op. cit.*, s. 248-250, 291.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej wszyscy wymienieni oficerowie wzięli w niej udział, jednak większość, dowodząc jednostkami liniowymi, a nie gwardyjskimi. Niektórzy służyli w polskich oddziałach (Brygada Strzelców Polskich), a inni brali udział w tworzeniu korpusów wschodnich w 1917 r.³³

Duża część wymienionych oficerów służyła w okresie międzywojennym w Wojsku Polskim w rangach generalskich. Byli to Tadeusz Bylewski, Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski, Filip Stanisław Dubiski, Eugeniusz de Henning-Michaelis, Edward Kastellaz, Józef Leśniewski, Leonard Skierski, Antoni Symon, Jan Zarako-Zarakowski, Aleksander Żabczyński. Niektórzy z nich zajmowali wysokie stanowiska w armii, a Józef Leśniewski w latach 1919-1920 był ministrem spraw wojskowych³⁴.

Ocena osób polskiego pochodzenia służących jako oficerowie w oddziałach armii zaborczej, w tym wypadku rosyjskiej, jest bardzo trudna. Jednoznacznej oceny nie dokonano na przełomie XIX i XX wieku, a jeszcze trudniej jest dokonać jej dzisiaj. W źródłach pamiętnikarskich można odnaleźć szeroki wachlarz opinii, począwszy od potępienia, a skończywszy na akceptacji. Często wybór takiej „drogi życiowej” tłumaczono czynnikami ekonomicznymi, co, zważywszy na ówczesną sytuację, wydaje się być najbardziej prawdopodobne. Niekiedy, przynajmniej taką formułę wpisywali w swe życiorysy oficerowie Wojska Polskiego zaczynający służbę w armii zaborczej, chęcią służby wolnej Polsce. Jednak do tej motywacji należy podchodzić ostrożnie, zważywszy na czas jej napisania – 1918-1920 r.

Spółeczeństwo polskie tolerowało naukę w szkole wojskowej, takiej jak korpus kadetów, jako sposób zdobycia wykształcenia na koszt państwa. Mniejsza akceptacja była w przypadku ukończenia szkoły dającej stopień oficerski. Jednak także tych osób nie potępiano. Uznawano, że służbę wojskową wybierano z powodu życiowej konieczności, przede wszystkim w celu zdobycia środków zapewniających utrzymanie rodziny. Kryterium tolerancji społecznej dla tych osób było ich zachowanie, niewystępowanie przeciwko rodakom,

³³ M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej. 1914-1918*, Warszawa 1990.

³⁴ CAW, Kolekcja generałów; Kosk H. P., *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I, Pruszków 1998, t. II, Warszawa 2001; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918-1939*, Warszawa 1994.

a szczególnie niezapieranie się polskiego pochodzenia i kultywowanie w rodzinie polskich tradycji. Ta grupa mogła wówczas liczyć na zrozumienie społeczeństwa. Inaczej było w przypadku osób, które uciekały od swych korzeni lub zmieniły, z przyczyn koniunkturalnych, wyznanie z katolickiego na prawosławne, tych z reguły potępiano³⁵.

Obecność Polaków wśród oficerów Gwardii Rosyjskiej stacjonującej w Warszawie jest przykładem złożoności losów Polaków w XIX i na początku XX wieku. Pokazuje też jak wiele jeszcze jest niewiadomych w tej tak, zdawałoby się, dobrze znanej epoce.

Wykaz oficerów polskiego pochodzenia służących w rosyjskich oddziałach gwardii stacjonujących w Warszawie oraz ukończone przez nich szkoły wojskowe

Imię i nazwisko	Gubernia	Szkola	Szkola wojskowa
1. Paweł Abakowicz		klad Niżny Nowogrod	1 Aleksandrowska
2. Piotr Abakowicz			
3. Stanisław Abakowicz		klad Niżny Nowogrod	1 Pawłowska
4. Mikołaj Bensa (Benoit)		2 gimn. Petersburg	Mikołajewski Kawalerski
5. Antoni Bleszyński		Gimn. Klas. Warszawa	SIP – Warszawa
6. Bolesław Bojarski		Gimn. klas. Radom	SIP – Warszawa
7. Franciszek Marcell Bokaczewski		Gimn. real. Wilno	2 Konstantynowska
8. Włodzisław Bokaczewski			
9. Teodor Bykowski		klad Kijów	1 Pawiłowska
10. Bronisław Czarnota de Bojary Bojarski	warszawska	Gimn. Real. Warszawa	Mikołajewski Kawalerski
11. Filip Stanisław Dubiski	wolszka	klad Kijów	2 Konstantynowska
12. Ferdynand Jan Jachimowski			
13. Konstanty Jachimowski		Domowe	SIP – Kijów
14. Eugeniusz de Hersing Michaelis	warszawska	Gimn. Klas. Warszawa	SIP – Warszawa
15. Edward Kestelag	warszawska	Gimn. Real. Łódź	SIP – Warszawa
16. Kazimierz Aleksander Klej		2 klad Petersburg	1 Pawiłowska
17. Daniel Konarski		1 klad	
18. Mikołaj Konstanty Kościński		klad Niżny Nowogrod	1 Pawłowska
19. Julian Kopyński	warszawska	klad Wroclaw	2 Konstantynowska
20. Józef Kopyński	warszawska	klad Niżny Nowogrod	1 Aleksandrowska
21. Aleksander Kowalewski	lubelska	klad Niżny Nowogrod	Michajłowska Artylejska

³⁵ M. Micińska, *Zdrada córka nocy. Pojęcie zdrady narodowej w świadomości Polaków w latach 1861-1914*, Warszawa 1998, s. 172-176.

22. Józef Jabniewski	wileńska	kkad Polock	2 Konstantynowska
23. Stanisław Morzycki		Gimn. Klas. Radom	2 Konstantynowska
24. Adam Nowosiński	wileńska	2 kkad Petersburg	2 Konstantynowska
25. Leonard Szwarc	kielecka	kkad Woroneż	Michajłowska Artyleryjska
26. Antoni Symon	wołynska	kkad Petersburg	2 Konstantynowska
27. Bronisław Wierocki		Gimn. Klas. Wilno	SJP – Odessa
28. Mikołaj Witwicki		Gimn. Klas. Warszawa	SJP – Warszawa
29. Leopold Ogiński Zapolski-Downar	mińska		
30. Jan Zarako- Zarskowski	wileńska	2 kkad	Michajłowska Inżynierska
31. Aleksander Zaboryński	wileńska	Gimn. Real. Warszawa	SJP – Warszawa

Stosowane skróty:

Gw. – gwardia

Gimn. Klas. – gimnazjum klasyczne

Gimn. Real. – gimnazjum realne

KA – Korpus Armijny

KK – korpus kawaleryjski

kkad – korpus kadetów

pp – pułk piechoty

SJP – Szkoła Junkrów Piechoty

Mariusz Kulik